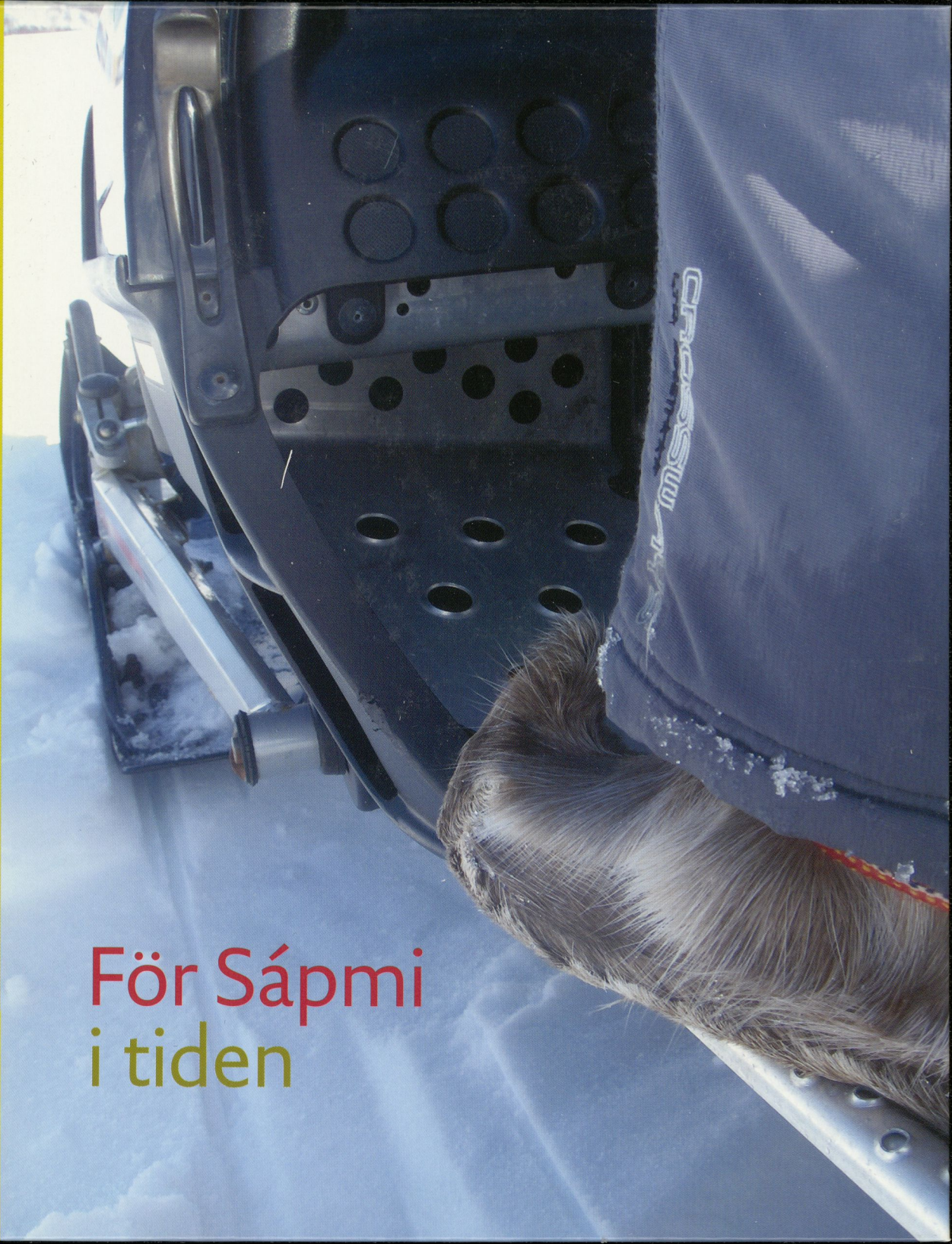

För Sápmi
i tiden

För Sápmi
i tiden

FATABUREN 2008

För Sápmi i tiden

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK 2008

Red. Christina Westergren och Eva Silvéén

FATABUREN Nordiska museets och Skansens årsbok, är en skatt av kulturhistoriska artiklar som publicerats under mer än ett sekel.

Årsboken började som ett häfte med rubriken »Meddelanden«, redigerat 1881 av museets grundare Artur Hazelius för den stödjande krets som kallades Samfundet för Nordiska museets främjande. 1884 publicerades den första kulturhistoriska artikeln och när publikationen 1906 bytte namn till »Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift« kom de vetenskapliga uppsatserna att dominera innehållet. Från och med 1931 fick årsboken Fataburen en mer populär inriktning och i stora drag den form som den har idag. Fataburen har sedan dess förenat lärdom och sakkunskap med syftet att nå en stor publik.

Fataburen är också en viktig länk mellan Nordiska museet och Skansen, två museer med en gemensam historia och en gemensam vänförening. Varje årsbok har ett tematiskt innehåll som speglar insatser och engagemang i de båda museerna, men verksamhetsberättelserna trycks numera separat och kan rekvireras från respektive museum.

Ekonomiskt stöd från Nordiska museets och Skansens Vänner gör utgivningen av Fataburen möjlig.

Fataburen 2008
Nordiska museets förlag
Box 27820
115 93 Stockholm
www.nordiskamuseet.se

© Nordiska museet och respektive författare
Redaktörer Christina Westergren och Eva Silvén
Bildredaktör Emma Palmér
Omslag och grafisk form Lena Eklund
Framsidas bild foto Victoria Harnesk
Baksidas bild foto Hélène Edlund. Nordiska museet
Bilder på för- och eftersättsblad foto Eva Silvén

Tryckt hos NRS Tryckeri, Huskvarna 2008
ISSN 0348 971 X
ISBN 978 91 7108 523 8

Sameliv på Skansen

Om natur och kultur, upplevelser och lärande

ANNA-VERA NYLUND

är magister i museipedagogik och museilärare på Skansen, där hon även varit projektledare för ett samiskt informationsprojekt.

Samevistet är en av de allra populäraste miljöerna på Skansen – en plats som väcker känslor och intresse. Utanför kåtan samlas ofta en grupp gäster som nyfiket tittar in. Väl därinne vill de gärna stanna länge. Det är en speciell upplevelse att få sitta ner på renskinnen vid elden och låta blicken röra sig runt i kåtan. Här föds många tankar: Hur var det att bo så här? Hur har olika föremål använts? Hur är det att vara same idag? Ja, många frågor blir det, intresset är stort och kunskapen om samer och samisk kultur är något som många svenskar inte fått med sig från skolans undervisning. Det är därför extra angeläget för Skansen att kunna skapa förståelse och respekt för samisk kultur bland besökare i alla åldrar och från hela världen. För Skansens trovärdighet är samarbete med det samiska samhället av stor vikt, liksom med museer som ansvarar för bevarandet och förmedlingen av samisk kultur. Detta särskilt med tanke på att Skansen inte har något eget insamlings- eller forskningsuppdrag.

Samer från början

Samerna fanns med från allra första början när Skansen öppnade 1891. Skansens och Nordiska museets grundare Artur Hazelius var en folkbildare, pionjär och eldsjäl som hävdade historiens betydelse i identitetsskapandet, både för nation och individ. Han ville bevara minnet av det gamla för framtiden genom att samla in äldre tiders artefakter från Sverige, men också till viss del från övriga nordiska länder. Det gällde sär-

Invigning av det nya same-
vistet den 3 juni 2006.
Foto Marie Andersson,
© Skansen.

Kolorerat vykort med skidande same på Skansen. Foto Skansen.

skilt kulturer som var i stark förändring – som bondekulturen och den samiska kulturen. Av stor betydelse var naturligtvis tidens strömningar och idéer. Människor och föremål visades upp på världsutställningar och av teatersällskap. Skansen var en del av detta. Där ville Artur Hazelius visa hur kultur och natur hörde samman med byggnader, djur och växter. Hazelius ville även levandegöra de miljöer han skapat genom att befolka dem. Dalkullor anställdes till största del för detta syfte och de fanns i allehanda miljöer, inte endast i byggnader.

der från Dalarna. Men i och runt kåtorna vistades under sommarhalvåret samefamiljer tillsammans med lapphundar och Skansens renar.

Skansens tidiga verksamhet kan sägas vara en blandning av museum och historieteater med syfte att roa och lära. Besökarna lockades med diverse aktiviteter där de anställda i historiska kläder till publikens förtjusning deltog. Vardagslivet förstärktes genom dramatiseringar. Samefamiljen »gäjsade« runt Skansen, det vill säga färdades med klövjade renar. Leksandsfolket i fåboden fick »färdas till budom« med alla sina djur åtskilliga gånger mer än vad som var vanligt i det verkliga livet. I Skansens och Nordiska museets arkiv finns uppgifter, om än blygsamma, om de samer som arbetade på Skansen och de regler de hade att följa precis som övriga anställda. Ibland finns även uppgifter om den ersättning de fick.

Den första samefamiljen var från Frostvikens sameby i Jämtland. Nejla Makke Åhrén, hans hustru och deras barn vistades på Skansen från 15 april till 30 september. Till sommaren 1897, som var tiden för Allmänna konst- och industriutställningen på Djurgården, utökades antalet anställda familjer till tre, även de från Jämtland. I arkivet finns en beskrivning av ett besök på Skansen hos »lapparna« under utställningsåret. Berättelsen börjar med att den okände skribenten genast känner sig hemmastadd på området. Han ska besöka det som utgör Skansens förnämsta dragningskraft, nämligen den äkta och genuina »lappfamiljen«. Vid inträdet i kåtan hälsar han på samiska och bjuds in av den vänliga »Mor Nejla«. Där bjuds på kaffe, jojk och otvunget samspråk. Besökaren beundrar »lapparnas« enkla levnadsbehov, deras naturlighet och de ståtliga och vackra renarna. Inredningen beskrivs som österländsk med ordnade »di-

vaner« av mjuka renhudar runt väggarna. Besökarna klev alltså in i samernas hem och betraktade detta som en självklarhet.

Kontakterna mellan Hazelius och samerna skedde genom att de anlätade någon myndighetsperson, en jägmästare, lappfogde eller präst, som i sin tur gjorde en skriftlig förfrågan till Hazelius. Detta var helt enligt gällande lag. 1886 års renbeteslag föreskrev att samerna inte själva fick föra sin talan. 1896

Familjen Åhrén från Frostviken, Jämtland, utanför samevistet på Skansen omkring 1895. Foto Adolf Jansson. Nordiska museet.

skickar lappfogden Alarik Dalqvist i Jämtlands län på anmodan av lappmannen Nils Andersson en förfrågan till Herr Doktor Hazelius om anställning som renvaktare på Skansen:

Då Nils Andersson, som icke eger tillräckligt antal renar för att kunna lifnära sig i fjället, i viss mån är beroende af att få veta, hvad han nästa sommar skall företaga sig, får jag ödmjukligen anhålla om Edert ärade svar, så snart Eder tid sådant medgifver.

De villkor som erbjöds var, enligt svar från Artur Hazelius, en ersättning på fem kronor per dag och familj, med hänvisning till föregående års avtal. Fri bostad med bränsle i Skansens kåta, men maten fick var och en hålla med själv. Ur samma brev framgår att samerna

Måste vara absolut nyktra och riktigt välkända samt se hyggliga ut – således vare riktigt presentabla »för konungar och furstar« och göra sin nation heder. De familjer, där unga snälla flickor finnas, föredraga vi framför gossar, då de förra bättre kunna hållas reda på, samt kunna delta i folkdanserna. En gång hvarje söcknedag böra de vara med och göjas samt 2 ggr söndagar. Innan vi bestämma oss, vill jag gärna se fotografier af dem som ifrågakomma. De får gärna medhafva hudar, väskor och dyl. för att för egen räkning sälja åt besökande, men barnen får på inga villkor tigga. [...] Jag är mycket tacksam, om ni vill intressera eder för denna lappfråga. Det vore ju ur många synpunkter af vikt, att de många hitkommande främlingarna liksom egna landsmän finge ett riktigt godt intryck af våra nomader och lärde sig hålla af dem.

Karta från 1903 över samevistet på Skansen. Foto Skansen.

Samer i centrum

Vistet där de första samefamiljerna arbetade och bodde låg norr och öster om nuvarande Älvrosgården, där Tingsvallen numera är belägen. Det var en mycket central placering och vistet upptog ett relativt stort område av dåvarande Skansens yta. Där låg också det berömda Renberget som delvis var uppfört av klippblock från bygget av Nordiska museet. Byggnaderna vid vistet kom från Lule lappmark och från Jämtland. Redan under sommaren 1891 hade tidningarna artiklar om hur »lapp-

lägret« växte fram. Det engelska järnvägsbolaget och ångfartyget Uman hade utan kostnad fraktat allt material och alla tillbehör från »Gellivara kyrkoby«. Det var en sommarkåta, en limtorkningsstuga, ett osttorkningsställ och en stolpbod. Där fanns renar och till och med en lapphund som hette Musti. Byggnader från olika delar av det samiska området blandades för att visa olika typer av bostäder, något som präglade hela Skansen. Hazelius var specialist på att göra något extra av det lilla. På vårfestprogrammet 1893 stod bland annat: »Renarna afteckna sig mot den klara aftonhimlen.« Detta gick till så att djurvårdarna gick upp på Renberget med en säck renlav och strax var renhjorden där och tablån i ordning! Denna vy blev en av många populära Skansenbilder som reproducerades som vykort. Riksbekant blev också Renberget genom att vara platsen för Skansens nyårsfirande med Anders de Wahls uppläsning av Alfred Tennysons dikt Nyårsklockan. Från 1928 sändes uppläsningen i radio.

I slutet av 1920-talet utvidgades vistet med ytterligare byggnader, en riskåta och ett förrådsskjul. Torvkåtan förnyades med hjälp av »lappmannen« Anders Nilsson från Frostviken. Samiska familjer vistades på Skansen inte endast under sommaren utan även vintertid. De kom strax efter trettondagen och stannade till slutet av mars. De bodde då inte alltid i vistet utan

Skansens renberg.
Vykort av Einar Nerman.
Skansen.

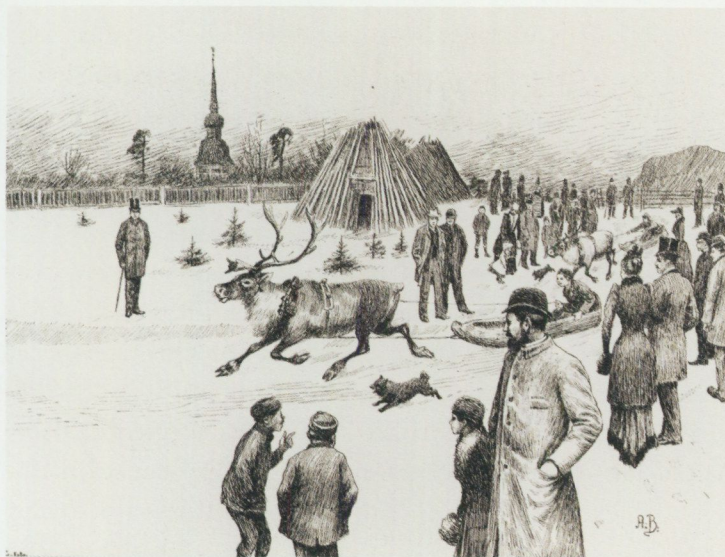
inhystes i Röda längan, där övrig personal bodde, eller i andra byggnader där plats fanns. En populär vinteraktivitet som fanns redan 1893 var att i skymningen med bloss i hand åka i ackja efter ren. Bilden av renen, samen och ackjan är mycket spridd och har bidragit till att göra samisk kultur liktydig med rennäring.

En beskrivning av samisk kultur på Skansen blir lätt en beskrivning av olika slags byggnader och programinslag. Vilka som representerat det samiska går att finna i arkiven, det är dock svårare att hitta uppgifter om vad de skulle göra, om det inte fanns tydliga program. I ett brev från Skansen till Herr Mickel Olsson Inga daterat 28 mars 1925 kan man läsa:

Arbetet består bara i att vistas i kåtan och leva vanligt dagligt liv, göra sådana inarbeten som Ni bruka samt att någon gång om söndagsförmiddagarna visa, hur det går till när man packar ihop och ger sig ut på vandring. Dessutom har vi en renhage med omkring 20 renar att sköta.

Herr Olsson Inga verkar ha lämpliga egenskaper. I brevet står vidare:

[...] om vi på Skansen i Stockholm, där vi varje sommar har en lappfamilj boende för att visa lapparnas levnadssätt, kunde få en sådan man som Ni synes vara, som är stolt över att vara nomad och gärna vill leva på sina fäders sätt. Det är av stor betydelse att den, som skall vara på Skansen, har det lynnet och att han samtidigt känner svenskarna och förstår sig på dem. En annan fördel, är att Ni varit ute i världen och sett Er omkring.

Kappkörning med renar. Teckning signerad A.B. Nordiska museet.

Att bemöta publiken väl är mycket viktigt på Skansen idag men det verkar också vara något som präglat Skansen allt sedan starten. I ett brev som inkom till Skansenchefen Nils Erik Baehrendtz 1981 beskriver en besökare en händelse som inträffade redan 1897 när hennes farföräldrar från Östersund gästade Skansen tillsammans med den knappt treåriga sonen. Sonen var iklädd »lappdräkt«, något som inte var så ovanligt vid denna nationalromantiska tid. När sällskapet hade strövat omkring någon timme, började föräldrarna känna sig hungriga. Men vad skulle de göra av sonen under tiden? De fann på råd och gick till lappkåtan där samefamiljen villigt åtog sig att se till barnet, som ganska snabbt somnade på en renfäll vid elden. När föräldrarna sedan mätta och belåtna återkom, fann

de sonen i högönsklig välmåga och bredvid den lille låg några slantar som besökare lagt dit i tron att de fått se en äkta litten Matti. Pengarna tillföll samefamiljen som ersättning för barnvaktandet.

Skansens andra sameviste

Under Skansenchefen Andreas Lindbloms tid på 1930- och 40-talen genomfördes stora omflyttningar för att renodla den geografiska tanken att byggnader från norra Sverige skulle ligga i norr och de sydsvenska i söder. 1938 flyttades »lappvistet« för att ge plats för den planerade Delsbogården från Hälsingland. Det var dock inte alla byggnader som flyttades, utan endast torvkåtan, förrådsboden från Jämtland, njallan från Lule lappmark samt förrådsskjulet. De placerades på området norr om fäboden, övriga byggnader revs. I detta Skansens andra viste arbetade under många år Sara Bexelius. Hon kom 1933 som fjortonåring till Skansen tillsammans med sin far och mor, Torkel och Maria Larsson från Frostviken i norra Jämtland.

»Att komma till Stockholm var ett äventyr. Det var inte så många som gjorde såna resor på den tiden«, säger Sara i en tidningsintervju betydligt senare, 1989. »Men Skansen var en idyll. Då bodde det folk i stugorna och vi lärde känna dem alla. Det var samma människor år från år.« Sara skulle återkomma till Skansen även hon, men det blev en del uppehåll. Som tjugooråring gifter sig Sara och lämnar Jämtland för att flytta söderut med sin man. Men på 1950-talet återkommer hon till Skansen, tillsammans med de egna barnen och därefter är hon tillbaka i mitten av 1980-talet, då ibland tillsammans med son-

Sara Larsson utanför torvkåtan på Skansen 1933. Foto Anna Rudbeck. Nordiska museet.

Sara Bexelius vid ingången
till torvkåtan 1984. Foto
Mats Jansson. Skansen.

dottern Maria Bexelius. Sara var en stark personlighet som jag själv minns från min första tid på Skansen. Så här uttrycker hon sig i en intervju:

Det fanns väl en del människor som såg ned på en. Och det fanns en del bland oss som var livrädda för att det skulle komma fram att vi var lappar. Själv hade jag aldrig några sådana komplex. Mina morföräldrar hade en sån position att jag inte behövde stå tillbaka för nån.

Statlig informationssatsning

Efter Saras bortgång 1993 kom tvillingsystrarna och slöjdarna Margareta Grahn och Berit Nilsson från Ammarnäs att arbeta några somrar, därefter var det svårt för Skansen att rekrytera samiska värdar. De kände sig utställda och vistet var inte i gott skick. Läget i en sänka tillsammans med återkommande översvämningar som resulterade i ruttnande och möjliga byggnader gjorde inte saken bättre. Det var ingen tillfredställande situation, men det fanns varken ekonomiska medel eller kunskap för att åtgärda saken. Dåvarande chefen för kulturhistoriska avdelningen, Bo Nilsson, hade ett starkt intresse för samisk kultur och dessutom goda kontakter med Svenska Samernas Riksförbund, SSR. Detta medförde att Skansen fick kännedom om att det fanns statliga pengar att söka för information om

Patricia Fjellgren utanför torvkåtan 2003. Foto och montage Marie Andersson, © Skansen.

samisk kultur och 2002 inlämnade Skansen en ansökan tillsammans med SSR. Syftet med satsningen från regeringens sida var att öka kunskapen om samerna som urfolk och att göra en bred publik intresserad av samisk kultur. Bidraget beviljades till ett program som vi valde att kalla *Vem är same?* Skansen och SSR arbetade fram ett studiematerial och anställde en samisk museilärare, Patricia Fjellgren, som tillsammans med Skansens museilärare genomförde programmet. Skolorna i Stockholms län erbjöds under våren 2003 kostnadsfria besök för grundskolans äldre elever och tyngdpunkten låg på frågor om identitet och identitetsskapande: Vem är jag, vem är same, vem är svensk? Vad skiljer och förenar oss? Projektet genomfördes i gott samarbete med SSR, cirka tjugofem klasser medverkade och besöken på Skansen var mycket uppskattade av såväl lärare som elever. I de dagboksanteckningar som fördes under projektet finns bland annat kommentarer av elever på besök inne i torvkåtan:

- Snälla, kan inte jag få kvarsittning här!
- Jag ska be min pappa bygga en sådan här vid mormors hus.
- En sådan här ska jag bygga och bo i när jag blir stor.

Efter besöken i samevistet genomfördes värderingsövningar i Skogens hus på Skansen. En värderingsövning är ett redskap för samtal i grupp som kan användas på olika sätt. I detta fall framställde museilärarna påståenden som eleverna skulle ta ställning till genom att svara ja eller nej. Det fanns inga rätta svar utan syftet var att eleverna skulle reflektera över sina egna åsikter och kunna motivera dem, men även att de skulle kunna respektera andras åsikter.

Här några exempel på övningens påståenden och reaktioner:
Samer är diskriminerade i Sverige.

– Jag tycker de är det, i och med att vi inte får lära oss något om dem i skolan.

Samer är som vilka svenskar som helst.

– Nej, det tycker jag inte. Dom är ju annorlunda. Kolla, dom har ju ett eget språk, egen kultur.

Samerna ska ha ett eget land.

– Va! Då ska alla ha ett land. Å, ja, det kanske finns någon plätt i Sibirien.

Under övningarna kom också många nya frågor upp: Varför kan jag inte bli renskötare? Vad äter samer? Hur gör de med elden, brinner den alltid?

Museum med levande kultur

I utvärderingen som gjordes efter projektet påpekades att många av eleverna som besökte Skansen och samevistet inte tidigare hade fått någon undervisning om samisk kultur i skolan. Dessutom föreslogs att Skansen borde förbättra vistet och utvidga samarbetet med det samiska samhället. I slutet av 2003 skickade Skansen en ny ansökan till Jordbruksdepartementet i vilken förslaget att skapa en samisk referensgrupp utgjorde en viktig del. Ansökan omfattade även medel till upprustning av vistet och byggandet av en informationsplats för samtida samisk kultur. Ansökan beviljades och 2004 påbörjades arbetet med att tillsammans med referensgruppen bestämma vad vi ville visa. Det resulterade i att den dåvarande torvkåtan revs och att stolpboden monterades ner för att sedan uppföras på en ny och för ändamålet bättre plats.

Den 6 februari 2003 firades för första gången den samiska na-

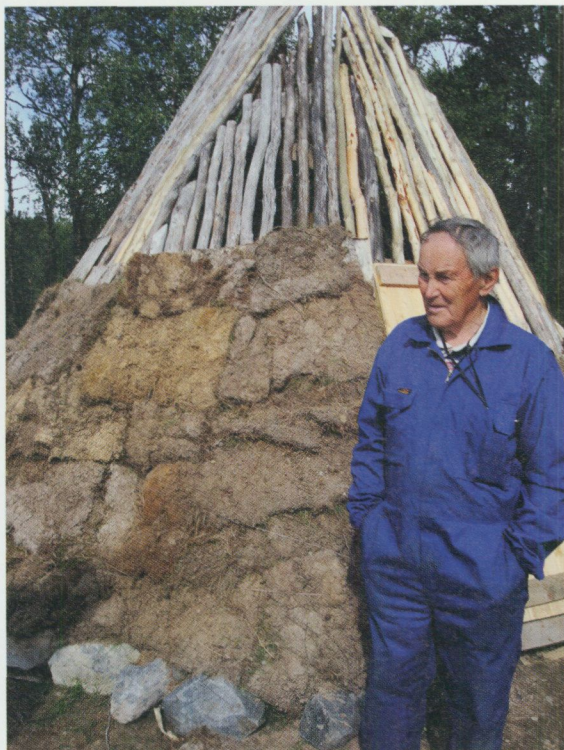
Cecilia Persson och Amadu Jarr, jojk och trumma, på Samernas nationaldag 6 februari 2005. Foto Inge Frisk. Sameföreningen i Stockholm.

tionaldagen på Skansen. Arrangemanget var då och under de tre följande åren ett samarbete med Sameföreningen i Stockholm. Programmen innehöll högtidstal, jojk, samisk mat och slöjd samt föredrag. Medverkande har varit såväl samiska artister och konstutövare som politiska aktörer. Andra nya programpunkter med samisk anknytning som uppmärksammas på Skansen är Urfolkens dag den 9 augusti samt FN-dagen den 24 oktober.

År 2005 flyttades samevistet upp till den så kallade gamla brännplatsen bakom Delsbogården. Här, med milsvid utsikt över Stockholm, har Skansen för tredje gången byggt upp ett samiskt viste. En ny torvkåta byggdes av Skansens snickare med hjälp av Jon-Paul Persson från Hosjöbotten i Jämtland. Han byggde kåtan på det sätt som han lärt sig av sin far på 1930-talet. Det mesta av materialet har Jon-Paul själv valt ut i sina hemtrakter, för vidare transport till Stockholm. Den tidigare nedmonterade förrådsboden sattes upp vid kåtan. Detta viste är liksom det förra sydsamiskt. Det invigdes av den nytilträdde Skansenchefen, tillika jämten, John Brattmyr den 3 juni 2006.

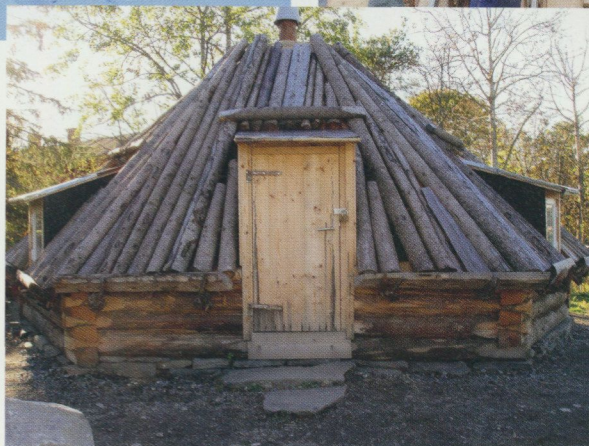
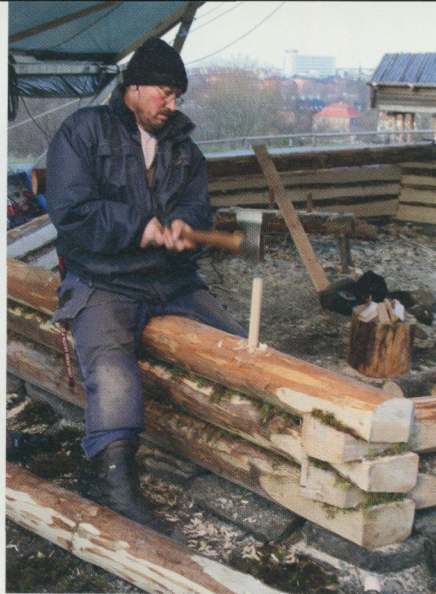
Att återskapa en så trovärdig omgivning som möjligt ligger i Skansens anda och tydliggör sambandet mellan natur och kultur. Kring samevistet har fjällnära växter planterats, förr viktiga för smaksättning, medicinering, konservering och färgning. Fjällkvanne och fjällsyra var viktiga vitamintillskott. Kvannen användes även till konservering av mjölk. Idag har många av dessa växter åter kommit till heders genom värnandet av biologisk mångfald och traditionell kunskap om lokala produkter, och inte minst på grund av att de uppskattas av duktiga kockar.

Mitt emot vistet, snett bakom Delsbogården, finns nu även en sexkantig timmerkåta, invigd i maj 2007. Timmerkåtan är en kopia av Tycko Åhréns kåta som finns i Raedtievaeri sameby

Jon-Paul Persson vid Skansens torvkåta. Nedan förebilden för torvkåtan i Hosjöbotten, Jämtland. Underst växter vid Skansens sameviste 2007. Foto Ivo Gouweleeuw.

Byggandet av timmerkåtan
på Skansen 2006–2007.
Foto Göran Juntti. Skansen.

i norra Jämtland. Kåtan är en gåva från Nordiska museets och Skansens vänförening och bygget initierades 2005 av dåvarande Skansenchefen Anna-Greta Leijon. Timmerkåtan är modernare än torvkåtan med bland annat vedspis, glasfönster och trägolv. Tanken är att det här ska vara möjligt att ta emot grupper året om. Tiden som visas är 1930-tal, en tid som präglades av rasbiologiska idéer och svåra tider för många samer. Rennäringslagen från 1928 gjorde stark åtskillnad mellan renskötande samer och icke renskötande samer, vilket splittrade samerna internt. Samtidigt resulterade den dåvarande »lapp ska vara lapp«-politiken i att samerna inte fick samma rättigheter som övriga svenskar när det gällde utbildning och bostäder. I timmerkåtan ska den pedagogiska verksamheten lägga tyngdpunkten på minoritets- kontra majoritetskultur. Patricia Fjellgren skrev i dagboken som fördes under projektet *Vem är Same?*

Bra att vi ifrågasätter normen. Varför ska det vara just så här? För oss minoriteter är det skönt att komma till en »plattform« där även majoriteten ifrågasätts. Alla bör ha samma villkor.

Paralleller kan lätt dras till andra minoriteter och diskussioner om rättigheten till ett eget språk och möjligheten till en egen kultur. Allt arbete med att förbättra och förnya Skansens sameviste har skett i samarbete med samer och olika samiska organisationer. Under början av 2008 har även en informationsplats med betoning på samtida samisk kultur att placerats i närheten av vistet och renhägnet. Det är viktigt att Skansen visar den samiska kulturens rötter, men också att kulturen är levande och i ständig förändring. Ingen ska gå från vistet i tron att alla samer är renskötare och bor i kåtor!